

Chodovský brownfield s panelovými domy v pozadí. Foto Petr Krása.

Divočina za humny – Chodov a jeho brownfield, postmoderní krajina a její evropské analogie

Jan Albert Šturma, Mníšek u Liberce

Pojem divočina je značně zprofanované slovo, jehož význam si každý představuje dosti odlišně. Striktně vzato, žádnou divočinu u nás nemáme – do všeho nějak štourají lidé, a i stereotypy divočiny jako třeba Boubín nebo svahy Sněžky, jsou ve srovnání s opravdovými světovými divočinami pouze méně uklizené parčíky. Pro divočinu za humny, o které teď píšu, by se spíš hodil termín postmoderní krajina – absence jasných dominant i příliš výrazných, jasně vyhraněných společenstev, mix kulturní krajiny i ploch tvořených spontánní sukcesí, obtížně definovatelná struktura i historie, nevýrazné odkazy na okolní krajinu, a vůbec celková obtížná uchopitelnost území, jehož vývoj je složitý, mnohvrstevný a často zcela nezřetelný. Řeč je o obecně málo známém území na severním okraji Chodova, mezi městem a koupalištěm Bílá Voda.

Historie

Území, podobná tomuto, jsou na So-kolovsku poměrně běžná: slepých koutů krajiny, které nikdo neplánoval a vznikaly nahodile v souvislosti s těžbou uhlí nebo stavbou všelijakých koridorů, dálnice nebo industriálních zón, je zde celá řada, a jsou často mnohem větší než to chodovské. Inflace a významové vyprázdňení kulturní krajiny zde lze přirovnat k vivisekci vězně, odsouzeného na smrt: nepobuřuje tolik, jako u zdravého jedince s celým životem před sebou. Díky blízkosti města i rekultivované výsypky, sídliště a zahrádkářských kolonií má toto území zatím nepříznavý status ideální modelové lokality styku tvrdě urbanizované, intenzivní a na druhou stranu téměř zcela opuštěné, sobě napospas nechané krajiny. Historická těžba, nejspíš i pastva a zemědělské užívání

jsou omezeně patrné i na mapách stabilního katastru, ačkoliv již tehdy část území tvořily „Oeden“, tedy zemědělsky špatně využitelné plochy – označovaly se tak třeba násypy železnic nebo interiéry dvorů, s trochou nadsázky se dají interpretovat jako brownfieldy. Nejspíš se zde nacházely drobné lůmky (podloží horní části území tvoří třetihorní bazické vulkanity, dolní úsek je překvapivě tvořen spraší). Brownfieldem je tedy toto území minimálně 170 let – dost dlouho na to, aby se zde vznikla druhově bohatá stanoviště narušovaných lokalit bez dřevinného pokryvu, podobně jako na zmíněných nádražích nebo železničních náspech.

Chodovský brownfield na leteckém snímku. V pravé dolní části je patrná alej, v horní třetině podmáčené úseky a vysoké březové lesy.

Popis

Takový charakter mělo území ještě v polovině padesátých let – z historických snímků je patrná značná exponovanost a téměř absence dřevinného pokryvu. To je dnes patrné v dolním úseku „chodovského brownfieldu“ – na primitivních půdách zde stále rostou fragmenty nízkých trávníků s dominantním psinečkem obecným a jestřábníkem chlu-páčkem. Trávniky se drží hlavně v okolí extenzivní sítě spontánně vzniklých pěšinek – mimo zónu sešlapu již začínají složitě, několikapatrové porosty třtiny křovištní, ostružiníků a mladého náletu jasanu a osiky.

Směrem vzhůru, ke koupališti Bílá Voda, pak přibývá mokřadních biotopů, zarostlých hustou směsicí ruderalních druhů s náznaky pestřejších vlhkomilných společenstev (třeba s bukvicí lékařskou a přesličkou lesní). Obecně je však mnohem zajímavější a podstatnější struktura porostů – z dolní hrany vede do jádra brownfieldu nedávno vysázená habrová alej s dvěma mohutnými duby, tvořícími bránu při příchodu na lokalitu; alej končí opět úzkou, klikatící se pěšinkou a působí tak poměrně komickým dojmem.

Přitom za horním okrajem brownfieldu dodnes stojí alej výrazně mohutnější, lemovaná starými duby. Kdysi nejspíš vedla až do starého Chodova, minimálně od padesátých let je však přerušena již v horní části. Plošky různé starých polykormonů topolu osiky se prolínají s nálety břízy, které již místy tvoří starý, stinný porost s počínající „pralesní“ dynamikou – staré a zetlelé jedince nikdo neodstraňuje, na zemi se začíná vytvářet vrstva částečně rozložených kmenů. Všudypřítomné semenáčky i starší exempláře dubu letního naznačují, kam by se většina území v případě nerušené sukcese ubírala – ke kyselým doubravám, typickým pro nejnižší polohy Sokolovska a Chebska. Zajímavý je v tomto kontextu lehce teplomilný charakter vegetace, která duby podrůstá – časté jsou husté podrosty válečky prapořité a jetele prostředního, které jsou typické pro mezofilní lemy spíše bazifilních doubrav.

Lokální kontext

Lokální kontext se v „chodovském brownfieldu“ projevuje na několika rovinách. Přímé

okolí části území tvoří zahrádkářské kolonie, odkud se sem snadno dostávají ovocné stromy – zplanělé třešně, hrušně i jabloně. Některé exempláře jsou starší a nejspíš přesahují stáří minimálně zahrádkářských kolonií; stromy si díky spásání spodních větví (pasou se zde nejspíš srny) udržují „savanovitý“ tvar, spodní patro vegetace na otevřených plochách často chybí. Typická je řídká přítomnost invazního akátu (na Sokolovsku se vyskytuje převážně v okolí tráti a na svazích níže položených uhelných výsypek).

Obecně se přítomnost masivní rozlohy krajiny v raných stádiích sukcese (okraje lomů, výsypky) projevuje značným tlakem semen pionýrských dřevin a expanzivních druhů – jmenovitě břízy, osiky a třtiny křovištní. Ty v celém území naprosto převažují, starší sukcesní stadia prakticky neobsahují jiné druhy rostlin. Při západním okraji území se také projevuje blízkost staré kulturní krajiny – rozsáhlé, strukturně složitě polykormony trnky, které tvoří husté a částečně odumřelé porosty pod vysokým stromovým náletem.

Zajímavá je téměř úplná absence invazních druhů; mohla by být způsobena značným stářím brownfieldu, kde ekologické niky, které v okolní krajině při postupu těžby obsazovaly, byly zde již obsazené „staršími“, kompetičně silnými druhy „původního“ brownfieldu. Blízkost města se projevuje častou přítomností dočasných lidských nocležišť, ve složitě strukturované mosaice biotopů se nachází velké množství úkrytů pro činnosti, které se běžně neodehrávají na veřejnosti. To poskytuje jako biotopy i značně nekonvenční substráty – molitan, staré spacáky i kusy oblečení v různých stádiích rozkladu.

Specifickým typem mikrobiotopů je organická síť pěšinek, nejsložitější v dolním úseku území; sešlap zde do určité míry simuluje historicky původní pastvu a udržuje hodnotné nízké trávníky v dobré kondici. Naopak horní okraj území je „nejdivočejší“ a cestu draslavým porostem je třeba často namáhavě prorážet.

Význam a evropské analogie

Značná hodnota floristicky chudého „chodovského brownfieldu“ spočívá v historii (je

- ▲ Vzrostlé březové nálety. Foto Přemysl Tájek.
- ▲ Nízké trávníky v dolní části lokality se zárodky kyselých doubrav.
- ▲ Střední část území s přesličkou lesní a třtinou křovištní. Obě fotografie Jan A. Šturma.

neobvykle dlouhá), zajímavé struktuře i socio-botanickém významu, který v okolí města má: je velmi navštěvovaný, zároveň však neregulovaný a probíhají v něm procesy „čistého“ styku lidské kultury a „divočiny“ – ledabylé prošlapávání v kombinaci se spontánními přírodními

Okraj dubové aleje při horním okraji území. Foto Jan A. Šturma.

procesy na rozsáhlé ploše. V současné době žádné bezprostřední nebezpečí „chodovskému brownfieldu“ nehrozí, přesto jdou obdobné úseky krajiny v případě šíření měst první na porážku. Podobně cenné úseky „městské divočiny“ jsou přítom za hranicemi již běžně chráněny, a to i v městech, kde je tlak na urbanizaci krajiny nesrovnatelně větší – následující dva příklady jsou z Berlína a oba jak svoji značnou návštěvností a popularitou mezi urbanisty i přírodovědci ukázkovým příkladem, jak s obdobnými úseky „postmoderní krajiny“ zacházet.

Prvním příkladem je opuštěné Severní nádraží, dnes „Park am Nordbahnhof“ – rozsáhlá plocha bývalého kolejistiště, dnes zarostlá směsicí invazních druhů, vegetace otevřených písčín i hustými březovými nálety.

Celá plocha je chráněným územím zhruba na úrovni naší přírodní památky; ochranný management území zajišťují sami návštěvníci parku – otevřenými písčinami vedou spontánně vzniklé pěšinky, část dokonce zajišťují děti a jejich „open-air“ pískoviště.

Druhým příkladem je areál bývalého Jižního nádraží na druhém konci města, nyní známého jako Naturpark Schöneberger Südgelände. Březové nálety jsou zde již v pokročilém stadiu rozpadu, krom doubrav na jejich

stanovištích vyrůstají i různé směsky antropogenních druhů (tis červený, javor jasanolistý); část území je spásána ovce. Opět jde o chráněné území, které mělo být původně kompletně zastavěno: jen díky silnému a systematickému odporu místních obyvatel je dnes nejspíš jedním z nejrozsáhlejších, cíleně vzniklých „městských pralesů“ ve střední Evropě.

Analogií s „chodovským brownfieldem“ je přítom u obou území dost – bezprostřední blízkost zástavby, většinou absence opravdových floristických „pecek“ (způsobená pokročilostí sukcese a vysokou hustotou agresivních, často klonálních dominantních druhů) v kombinaci se složitou terénní i strukturální mozaikou i spontánní interakce s lidskými obyvateli okolní krajiny. V Berlíně dali zdánlivému chaosu spontánní sukcese oficiální zelenou a krom pozornosti to jistě přináší například značné zvýšení ornitologické diversity města, o populacích drobných savců nemluvě.

Zničit? Ponechat? Přeměnit?

Je krajinná neuchopenost a jistá neostrost „chodovského brownfieldu“ hodnotou sama o sobě? Je vhodné inspirovat se například právě v Berlíně? Je v takovém území vhodné

provádět jakékoliv zásahy – třeba sekat louky nebo tlumit expanze a invaze – nebo stačí vymezit nepřekročitelné hranice jako: shnilý spacák je ok, ale černá skládka už ne? Podpoříme ovocné stromy na úkor spontánních náletů tak, aby se území víc podobalo jedlé zahradě, parku nebo přímo sadu? Necháme všude vzniknout les?

Odpověď zde nenapišu, ale asfalt a zámkovou dlažbu si autentická chodovská divočina nezaslouží.

The answer, my friend, is blowin' in the wind.

Text vznikl a terénní průzkum proběhl v rámci projektu „Místa zblízka“, který realizuje Fond dalšího vzdělávání, státní příspěvková organizace Ministerstva práce a sociálních věcí. Je financován z ESF prostřednictvím Operačního programu Zaměstnanost a ze státního rozpočtu ČR. ■

Co to přesně je brownfield?

Slovem „brownfield“ se obecně označuje opuštěná industriální krajina, může však zahrnovat i nevyužívanou zemědělskou půdu v různých stádiích spontánní sukcese (pak se někdy mluví o „venkovské“ variantě brownfieldů, tzn. „greenfieldech“). Komický překlad „hnědé pole“ dobře vypovídá o některých vlastnostech takových území – často značné rozloze polorozpadlých staveb, holé a někdy kontaminované půdy, rezavého železa a podobně. V našem případě používám slovo „brownfield“ v nejširším významu jako termín pro území, pro něž v současnosti neexistuje konkrétní využití a je ponecháno samovolnému vývoji. V češtině se také taková území občas označují jako „vágní terén“ (což je překlad francouzského označení brownfieldů, „terrain vague“).

Střední část lokality s třtinou křovištní, ostružiníky a šípky, v pozadí březové nálety. Foto Přemysl Tájek.

